

TEISMO PROCESAS

VIEŠIEJI DARBAI: TEISINIAI IR SOCIALINIAI ASPEKTAI

Doktorantas Tomas Mackevičius

Mykolo Romerio universiteto Socialinės politikos fakulteto Penitencinės teisės ir veiklos katedra
Valakupių g. 5, LT–10101 Vilnius
Telefonas 274 06 17
Elektroninis paštas vyra@centras.lt.

Pateikta 2005 m. kovo 15 d.

Parengta spausdinti 2005 m. rugsėjo 8 d.

Pagrindinės sąvokos: viešieji darbai, probacija, rehabilitacija, resocializacija, adaptacija, integracija.

S a n t r a u k a

Šiame straipsnyje analizuojama Lietuvos Respublikos baudžiamajame ir bausmių vykdymo įstatymuose įteisinta savarankiška kriminalinė bausmė – viešieji darbai kaip alternatyva laisvės atėmimui. Straipsnyje, nesigilinant į šios bausmės atsiradimo istorinę raidą, siekiama apžvelgti viešųjų darbų plėtros tendencijas, išanalizuoti viešųjų darbų instituto realizacijos problemas ir priemones joms pašalinti, palyginti, ar Lietuvos teisinis reglamentavimas atitinka pagrindinių tarptautinių dokumentų, susijusių su alternatyvomis laisvės atėmimo bausmei, nuostatas, užsienio valstybių teisinį viešųjų darbų reglamentavimą, taip pat palyginti nacionalinę bei užsienio valstybių patirtį, sukauptą atliekant viešuosius darbus. Be to, straipsnyje pateikiamos viešųjų darbų instituto tobulinimo gairės. Palyginti su JTO Standartinėmis minimaliomis su laisvės atėmimu nesusijusių priemonių taisyklėmis, Europos Tarybos Ministrų Komiteto Rekomendacija Nr. R (92) 16 „Dėl Europos bendruomenės sankcijų ir priemonių taisyklių“, Europos Tarybos Ministrų Komiteto Rekomendacija Nr. R (99) 22 „Dėl kalėjimų pėrpildymo ir kalėjimų populiacijos padidėjimo“, Europos Tarybos Ministrų Komiteto Rekomendacija Rec (2000) 22 „Dėl Europos bendruomeninių sankcijų ir priemonių taisyklių taikymo tobulinimo“.

Straipsnyje remiamasi Jungtinių Tautų Organizacijos ir Europos Tarybos dokumentais, užsienio valstybių viešųjų darbų bausmės teisiniu reglamentavimu ir realizavimo praktika, užsienio mokslininkų ir kitų autorių nuomonėmis bei veikalais, statistikos duomenimis, pataisos inspekcijų pateiktais duomenimis.

Viešuosius darbus galima laikyti viena svarbiausių naujovių baudžiamojoje teisenoje. Atskirose užsienio valstybėse (Anglijoje, Norvegijoje, JAV) viešieji darbai buvo skiriami kaip įpareigojimas arba pareiga neatlygintinai dirbti visuomenės labui, atidedant paskirtos laisvės atėmimo bausmės vykdymą, arba taikant probaciją [1]. Pirmoji Europos valstybė, savo baudžiamajame įstatyme viešuosius darbus įteisinusi kaip savarankišką kriminalinės bausmės rūšį, buvo Šveicarija. Ji šią bausmę į baudžiamąjį įstatymą įtraukė dar 1971 metais. Šveicarijoje ši bausmė iš pradžių taikyta tik nepilnamečiams, o vėliau ir pilnamečiams teisės pažeidėjams, padariusiems nusikalstamas veikas [2]. Šiuo metu viešuosius darbus, kaip savarankišką kriminalinę bausmę, baudžiamuosiuose įstatymuose yra įteisinusios Prancūzija, Ispanija, Šveicarija, Škotija, Čekija, Italija, Suomija, Olandija, Vengrija, Latvija, Šiaurės Airija, Ukraina, Danija, Portugalija ir kitos Europos valstybės [3].

Viešuosius darbus, kaip alternatyvą laisvės atėmimui, rekomenduoja taikyti dar 1990 metais vykusiame aštuntajame JTO kongrese dėl nusikaltimų prevencijos ir elgesio su teisės pažeidėjais priimta, o vėliau Generalinės Asamblėjos patvirtinta rezoliucija Nr. 45/110, žinoma kaip JTO *Standartinės minimalios su laisvės atėmimu nesusijusių priemonių taisyklės (trumpiau vadinamos Tokijo taisyklėmis)* [4]. Taikyti viešuosius darbus taip pat rekomenduoja ir regioniniai tarptautiniai dokumentai. Pavyzdžiui, *Europos bendruomeninių sankcijų ir priemonių¹ taisyklės*, priimtose 1992 m. spalio 19 d. Europos Tarybos Ministrų Komiteto 484-ajame posėdyje, rekomenduoja pažeidėjams kuo dažniau taikyti bendruomeninę sankciją – viešuosius darbus [5]. Taip pat pažymėtina tai, kad 1999 metais įvykusiame 681-ajame Europos Tarybos Ministrų Komiteto pavaduotojų posėdyje svarstyta kalėjimų perpildymo ir kalėjimų populiacijos augimo problema. Šio posėdžio metu priimta rekomendacija, kurioje valstybėms narėms rekomenduojama teisės pažeidėjams taikyti bendruomenines priemones ir sankcijas, užuot taikius laisvės atėmimo bausmę. Minėtoje rekomendacijoje viena iš siūlomų priemonių – viešieji darbai [6]. Be to, viešuosius darbus taip pat rekomenduoja Europos Tarybos Ministrų Komiteto 731-ajame posėdyje 2000 m. lapkričio 29 d. priimta rekomendacija „Dėl Europos bendruomeninių sankcijų ir priemonių taisyklių taikymo tobulinimo“ [7].

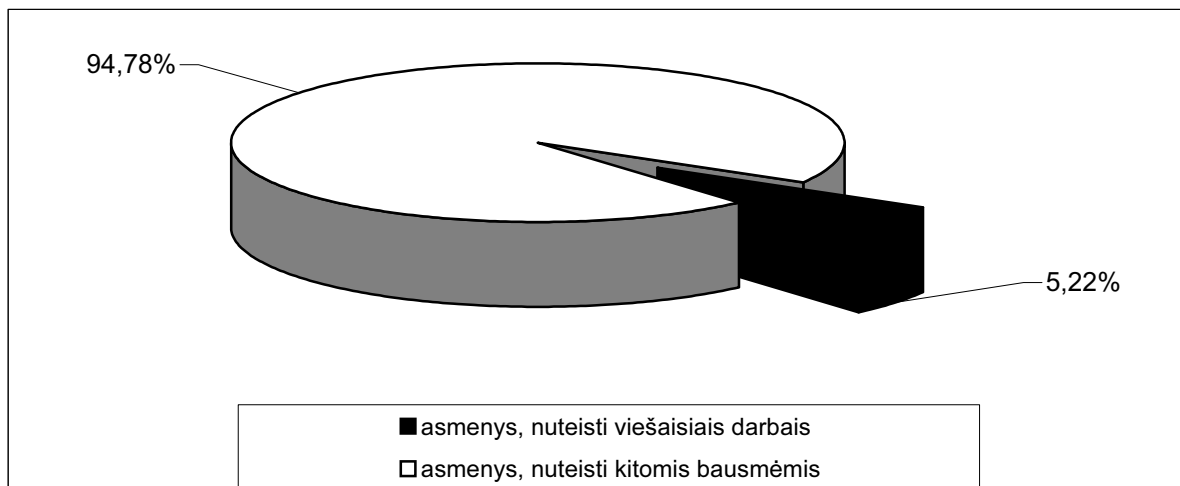
Taigi kai kuriose JTO ir Europos Tarybos valstybėse narėse (tai atspindi tyrimų rezultatai) viešųjų darbų bausmę atskiri visuomenės sluoksniai vertina teigiamai, ir ši bausmė tapo populiaria alternatyvia laisvės atėmimui sankcija teismų praktikoje. Ši alternatyvi laisvės atėmimo priemonė 2001 metais buvo numatyta 28 iš 43 Europos Tarybos valstybių narių baudžiamuosiuose ir bausmių vykdymo įstatymuose [8, p. 41].

Lietuvoje viešieji darbai, kaip savarankiška kriminalinė bausmė, įteisinta 2000 metais [9], pradėta taikyti nuo 2003 m. gegužės 1 d., įsigaliojus naujesiems baudžiamajam ir bausmių vykdymo įstatymams [10]. Vien per septynis 2003 metų mėnesius viešaisiais darbais nuteista 916 asmenų [11, p. 21] (žr. 1 lentelę ir 1 diagramą).

1 lentelė. 2003 metais viešaisiais darbais nuteisti asmenys

	Už nusikaltimus	Už baudžiamuosius nusižengimus
Asmenys (skaičius/proc.)	737 / 80,5%	179 / 19,5%

1 diagrama. 2003 metais viešųjų darbų taikymas kitų bausmių atžvilgiu

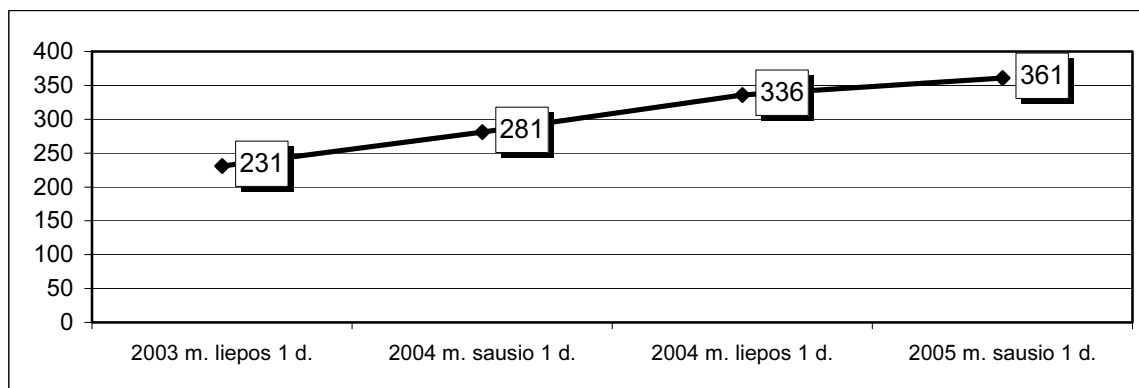

Viešųjų darbų, kaip savarankiškos kriminalinės bausmės, taikymo augimo tendenciją atspindi ir nuteistųjų viešaisiais darbais skaičiaus kitimas Kalėjimų departamentui prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos pavaldžių pataisos inspekcijų² (toliau – pataisos inspekcijų) įskaitose [13] (žr. 2 diagramą).

¹ Terminas „bendruomenės sankcijos ir priemonės“ reiškia sankcijas ir priemones, kurias taikant pažeidėjas paliekamas visuomenėje, o jo laisvė apribojama nustatant sąlygas ir/arba apribojimus, kuriuos taiko šiuo tikslu įstatymo paskirtos institucijos.

² Pagal Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 342 str. 4 d. 3 p. viešųjų darbų bausmę vykdanči institucija – pataisos inspekcija [12].

2 diagrama. Nuteistieji viešaisiais darbais

Vis dėlto teigtina, kad nepakankamai išnaudojamas šios alternatyvios laisvės atėmimui bausmės potencialas, nes baudžiamasis įstatymas numato 87 atvejus, kai asmeniui už padarytą nusikaltimą veika gali būti paskirti viešieji darbai, ir net 354 atvejus, kai gali būti paskirtas laisvės atėmimas (taip pat ir iki gyvos galvos).

Pažymėtina tai, kad iki naujojo baudžiamojo įstatymo įsigaliojimo senajame baudžiamajame įstatyme buvo įteisinti pataisos darbai be laisvės atėmimo [14]. Šių kriminalinių bausmių negalima sutapatinti, nes pataisos darbų be laisvės atėmimo taikymo atveju valstybės naudai buvo išskaičiuojama dalis nuteistojo uždarbio, tuo tarpu viešųjų darbų bausmės esmė – neatlygintinas nuteistojo darbas visuomenės labui. Tai atitinka *Europos bendruomeninių sankcijų ir priemonių taisyklių* rekomendacijas, kad „pažeidėjams atliekant viešuosius darbus skirtos užduotys turi būti visuomenei naudingos bei prasmingos ir kuo labiau ugdytų pažeidėjo įgūdžius ir atsakomybę“ (*Europos bendruomeninių sankcijų ir priemonių taisyklių 67 taisyklė*).

Viešieji darbai, kaip kriminalinė bausmė, įteisinta Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso (toliau – BK) 42 straipsnio 1 ir 2 dalyje. Viešųjų darbų, kaip kriminalinės bausmės, ypatybė yra ta, kad ją teismas nuteistajam gali paskirti tik jeigu nuteistasis sutinka (BK 46 str. 1 d.). Nuteistojo sutikimas grindžiamas Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos nuostatomis, kad „niekas negali būti verčiamas dirbti priverstinį arba privalomąjį darbą“ [15]. Be to, tokia Lietuvos baudžiamojo įstatymo nuostata atitinka prieš tai išvardytus tarptautinių teisės aktų reikalavimus, nes, pavyzdžiui, *Tokijo taisyklėse* nustatyta, kad „su laisvės atėmimu nesusijusios priemonės, užtraukiančios pažeidėjui įpareigojimus, taikomus iki formalių nagrinėjimų ar teismo, ar vietoj jų, reikalauja pažeidėjo sutikimo“ (*Tokijo taisyklių 3.4 taisyklė*). *Europos bendruomeninių sankcijų ir priemonių taisyklėse* taip pat nustatyta, kad „pažeidėjo sutikimas turėtų būti gaunamas prieš skiriant bet kurią bendruomeninę priemonę...“ (*Europos bendruomeninių sankcijų ir priemonių taisyklių IV skyrius „Pažeidėjų bendradarbiavimas ir sutikimas“*).

Lietuvoje viešųjų darbų bausmės esmę sudaro teismo nuteistajam skiriamas įpareigojimas neatlygintinai dirbti visuomenės labui nustatyta valandų skaičių per tam tikrą nustatytą laiką. Viešųjų darbų bausmės terminas skaičiuojamas mėnesiais. Teismas gali skirti viešųjų darbų bausmę, kurios trukmė – nuo vieno mėnesio iki vienerių metų. Pažymėtina tai, kad BK specialiosios dalies straipsnių sankcijose viešųjų darbų laikas bei darbo laikas nenustatytas. Tokiu atveju teismas, paskyręs viešųjų darbų bausmę, nustato šios bausmės atlikimo laiką ir valandų skaičių. Už pilnamečio padarytą nusikaltimą paskirtos viešųjų darbų bausmės valandų skaičius negali būti didesnis nei 480 valandų, už padarytą baudžiamąjį nusižengimą negali būti didesnis nei 240 valandų (nepilnamečiui ir už nusikaltimą, ir už baudžiamąjį nusižengimą viešųjų darbų valandų skaičius negali būti daugiau kaip 240 valandų). Teismas, skyręs asmeniui viešųjų darbų bausmę, įpareigoja nuteistąjį per nustatytą laiką neatlygintinai dirbti visuomenės labui nuo 10 iki 40 valandų per mėnesį.

Taip teismas, remdamasis baudžiamuoju įstatymu bei skirdamas viešųjų darbų bausmę, kvalifikuoja asmens padarytą nusikaltimą veika ir nustato viešųjų darbų valandų skaičių ir trukmę. Baudžiamojo įstatymo taikymo procesas apima nusikalstamos veikos pobūdžio ir jos pavojingumo visuomenei laipsnio įvertinimą, kaltininko asmenybę apibūdinančių bei jo atsakomybę lengvinančių arba sunkinančių aplinkybių nustatymą bei, atsižvelgiant į šių veiksmų visumą, viešųjų darbų laiko ir trukmės parinkimą, tinkamiausią bausmės tikslams pasiekti. Manytina, kad reikalingas išsamesnis

viešųjų darbų atlikimo laiko teisinis reglamentavimas, nustatant, kiek viešųjų darbų valandų nuteistasis turi išdirbti per dieną, nes teismų praktikoje pasitaiko atvejų, kai skiriamas viešųjų darbų laikas ne proporcingas viešųjų darbų atlikimo valandoms (pavyzdžiui, teismas paskiria 150 valandų viešųjų darbų ir nustato 4 mėnesių atlikimo terminą). Tai nurodė pataisos inspekcijų pareigūnai. Norint pagerinti susiklosčiusią padėtį, derėtų pamąstyti apie tai, ar nevertėtų baudžiamajame įstatyme nustatyti, kiek nuteistasis viešųjų darbų valandų turi išdirbti per dieną. Pavyzdžiui, Ispanijos baudžiamojo kodekso 49 straipsnyje nustatyta, kad viešųjų darbų trukmė – ne daugiau kaip aštuonios valandos per dieną [16, 25 p.]. Ukrainos baudžiamasis įstatymas viešųjų darbų atlikimo laiką reglamentuoja dar smulkiau – pilnamečiams ne daugiau kaip keturios valandos per dieną, nepilnamečiams – ne daugiau kaip dvi valandos per dieną [17, 49 p.].

Viešųjų darbų bausmės, priskirtos į nuteistųjų asmeninių teisių apribojimo bausmių grupei, vykdymo tvarką ir sąlygas reglamentuoja Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso (toliau – BVK) III dalies VIII skyrius [18]. BVK 40 straipsnio 1 dalis nustato, kad nuteistųjų, kuriems paskirta viešųjų darbų bausmė, pataisos priemonės yra neatlygintinas nuteistojo darbas visuomenės labui ir bausmės atlikimo režimas. Tai yra antroji viešųjų darbų, kaip kriminalinės bausmės, ypatybė, nes bausmių vykdymo įstatymas nustato nuteistojo viešaisiais darbais pataisos priemones. Neatlygintinas nuteistojo darbas įvardintinas kaip bet koks individualus nuteistojo darbas arba darbas nepelno siekiančioje valstybinėje arba visuomeninėje įstaigoje, įmonėje arba organizacijoje (sveikatos priežiūros, globos arba rūpybos įstaigose arba valstybinėse ir nevalstybinėse įmonėse, įstaigose, organizacijose, teikiančiose socialinę paramą tam tikroms remtinoms socialinėms visuomenėms grupėms, arba darbas tvarkant aplinką ar pan.). Tai atitinka *Europos bendruomeninių sankcijų ir priemonių taisyklių* rekomendacijas, kad „viešieji darbai neatliekami siekiant kokiai nors įmonei gauti pelno“ (*Europos bendruomeninių sankcijų ir priemonių taisyklių 67 taisyklė*). Pažymėtina tai, kad toks nuteistojo darbas neturi darbo teisiniams santykiams būdingo požymio – už jį nėra atlyginama, t. y. už nuteistojo darbą nemokamas nei pinigais, nei kitoks atlygis, be to, nedirbama darbo sutarties pagrindu. Taigi viešuosius darbus dirbantiems nuteistiesiems netaikomas Lietuvos Respublikos darbo kodeksas [19], taip pat ir kiti darbo teisinius santykius reglamentuojantys Lietuvos teisės aktai.

Bausmių vykdymo įstatymas nustato, kad darbą, kurį atliks nuteistasis viešaisiais darbais, parenka pataisos inspekcija kartu su nuteistojo gyvenamosios vietos savivaldybės vykdomąja institucija arba apskrities viršininko administracija pagal bausmės vykdymo vietoje esančių įmonių, įstaigų, organizacijų, taip pat bendruomeninių organizacijų paraiškas arba nuteistojo pageidavimą. Nuteistiesiems saugias ir sveikas darbo sąlygas, atitinkančias darbuotojų saugą ir sveikatą reglamentuojančių teisės aktų reikalavimus, privalo užtikrinti įstaiga, įmonė arba organizacija, kurioje nuteistasis atlieka viešųjų darbų bausmę. Nuteistieji, prieš pradėdami atlikti teismo paskirtą viešųjų darbų bausmę, privalo būti instruktuojami apie darbo saugos ir sveikatos reikalavimus bei aprūpinami reikiamomis apsaugos priemonėmis. Nuteistiesiems draudžiama dirbti Lietuvos Respublikos Vyriausybės nustatytais kenksmingomis darbo sąlygomis bei nustatytais pavojingais darbais [20]. Viešuosius darbus atliekantys nuteistieji neapdraudžiami Lietuvos Respublikos sveikatos draudimo įstatymu [21], Lietuvos Respublikos draudimo įstatymu [22] bei kitų sveikatos draudimą reglamentuojančių teisės aktų nustatyta tvarka. Bausmių vykdymo įstatymas numato nuteistiesiems viešųjų darbų bausme galimybę patiems apsidrausti sveikatą, taip pat nustato, kad žala, kurią padaro nuteistasis, atlikdamas viešuosius darbus, įmonei, įstaigai, organizacijai arba visuomeninei organizacijai, kurioje atliekami viešieji darbai, arba tretiesiems asmenims, atlyginama Lietuvos Respublikos civilinio kodekso [23] nustatyta tvarka ir pagrindais.

Pažymėtina, kad šios Lietuvos bausmių vykdymo įstatymo nuostatos, reglamentuojančios viešuosius darbus atliekančių nuteistųjų sveikatos draudimą bei nuteistųjų viešaisiais darbais padarytos žalos atlyginimą, neatitinka pagrindinių tarptautinių dokumentų, susijusių su alternatyvomis laisvės atėmimo bausmei, nuostatų. Pavyzdžiui, *Europos bendruomeninių sankcijų ir priemonių taisyklėse* rekomenduojama pažeidėjus apdrausti nuo nelaimingų atsitikimų, sužalojimų ir civilinės atsakomybės atliekant viešuosius darbus, taip pat nustatyta, kad iš esmės pažeidėjas neatlygina sankciją arba priemonę vykdant patirtų išlaidų (*Europos bendruomeninių sankcijų ir priemonių taisyklių 68, 69 taisyklės*).

Be to, minėtos Lietuvos teisės aktų nuostatos taip pat neatitinka užsienio valstybių patirties, sukauptos taikant viešuosius darbus. Pavyzdžiui, Prancūzijos baudžiamojo kodekso 131–24 straipsnio 1 dalyje nustatyta, kad „valstybė atsako už visą ar dalį žalos, kurią padarė nuteistasis, atlikdamas viešuosius darbus kitiems fiziniams ar juridiniams asmenims“ [24, 97 p.]. Ispanijos baudžiamojo kodekso 49 straipsnio 1 dalies 4 punkte nustatyta, kad „nuteistajam viešaisiais darbais garantuojamos

visos Pataisos įstatyme nustatytos socialinės garantijos“ [16, 26 p.]. Ispanijos pataisos įstatyme nustatyta, kad viešuosius darbus atliekantys nuteistieji apdraudžiami sveikatos draudimą reglamentuojančių teisės aktų nustatyta tvarka [25].

Atsižvelgiant į tarptautinių teisės aktų rekomendacijas bei užsienio valstybių patirtį, siūlytina tobulinti esamą viešųjų darbų teisinį reglamentavimą, nustatant galimybę apdrausti nuteistuosius sveikatos draudimu bei apdrausti nuo žalos, padarytos atliekant viešuosius darbus.

BVK nustatyta nuteistųjų, atliekančių viešųjų darbų bausmę, pataisos priemonę – bausmės atlikimo režimą – galima laikyti šios bausmės vykdymo ir atlikimo sąlygų bei taisyklių visuma. Šios nuteistųjų pataisos priemonės veiksmingumas labai priklauso ne tik nuo bausmę vykdančios institucijos (pataisos inspekcijos), kontroliuojančios nuteistojo elgesį, bet ir nuo šios bausmės vykdymo metu tiesiogiai dalyvaujančio nuteistojo darbdavio, pas kurį nuteistasis atlieka viešųjų darbų bausmę, nes bausmių vykdymo įstatymas nustato kai kurias pareigas darbdaviui, kurios taip pat pasireiškia nuteistojo elgesio kontrole. Taigi teigtina, kad atliekant viešuosius darbus vyrauja nuteistojo kontrolės elementas. Socialinė parama sprendžiant asmenines ir socialines nuteistųjų problemas neteikiama, nors, remiantis BK 42 straipsniu, viešųjų darbų bausmė gali būti paskirta pilnamečiui asmeniui, padariusiam nusikalstamą veiką. Be to, remiantis BK 90 straipsniu, viešųjų darbų bausmė gali būti paskirta ir nepilnamečiam asmeniui, padariusiam nusikalstamą veiką, tačiau nei vienu, nei kitu atveju nuteistųjų socialinė rehabilitacija nėra vykdoma.

Toks Lietuvos teisinis reglamentavimas neatitinka pagrindinių tarptautinių dokumentų, susijusių su alternatyvomis laisvės atėmimo bausmei, nuostatų, nes, pavyzdžiui, *Tokijo taisyklėse* rekomenduojama pažeidėjams suteikti psichologinę, socialinę ir materialinę pagalbą, taip pat suteikti galimybę stiprinti ryšius su bendruomene bei palengvinti jų integraciją į visuomenę, taikyti įvairius metodus, tokius kaip individualus darbas, grupinė terapija, programos pagal gyvenamąją vietą bei specialus elgesys su įvairių kategorijų pažeidėjais (*Tokijo taisyklių 10.4., 12.2., 13.1., 13.2., 13.3., 13.4. taisyklės*). Socialinis darbas su nuteistuoju pabrėžiamas ir *Europos bendruomeninių sankcijų ir priemonių taisyklėse*, kuriose rekomenduojama ugdyti pažeidėjo atsakomybės visai visuomenei, ypač nukentėjusiajam, jausmą, priežiūrą grįsti individualizuotomis programomis ir pažeidėjo, prižiūrėtojo ir bet kurių dalyvaujančių organizacijų arba bendruomenėje pasitelktų asmenų darbo santykių plėtojimu, teikti pažeidėjui asmeninę, socialinę ir nustatytos rūšies materialinę pagalbą, taikyti profesinius standartus atitinkančius darbo metodus, kuriuose pripažįstamos socialinio darbo ir panašių veiklos sričių naujovės (*Europos bendruomeninių sankcijų ir priemonių taisyklių 30, 70, 72, 75 taisyklės*). *Europos bendruomeninių sankcijų ir priemonių taisyklių taikymo tobulinimo taisyklėse* taip pat rekomenduojamas socialinis darbas su nuteistaisiais kaip alternatyva laisvės atėmimui, kurio metu ypač daug dėmesio turėtų būti skiriama socialinės rehabilitacijos programų galimam poveikiui pažeidėjams dėl pagrindinių įgūdžių formavimo (pavyzdžiui, elementaraus raštingumo ir mokėjimo skaičiuoti, bendrų problemų sprendimo, reikalų dėl asmeninių ir šeiminių santykių, asocialaus elgesio), mokslo, įsidarbinimo sąlygų, galimo polinkio į narkotikus, alkoholį, vaistus ir pan. (*Europos bendruomeninių sankcijų ir priemonių taisyklių taikymo tobulinimo taisyklių taisyklės*).

Pažymėtina ir tai, kad ir atskirose užsienio valstybėse, pavyzdžiui, Ispanijoje, Prancūzijoje, siekiant efektyvių bausmės ir nuteistojo resocializacijos tikslų, dirbamas socialinis darbas su nuteistuoju viešaisiais darbais. Šis darbas pasireiškia socialinių, psichologinių, pedagoginių, teisinių priemonių taikymu nuteistiesiems, kad būtų atkurtos pagrindinės asmenybės funkcijos, fizinė, psichinė sveikata ir dorovė, socialinis statusas. Užsienio valstybėse nuteistųjų viešaisiais darbais socialinė rehabilitacija įgyvendinama per specializuotas, į gyvenimiškų įgūdžių tobulinimą nukreiptas programas, kuriomis siekiama pakeisti nuteistojo elgesį taip, kad asmens elgesio pokyčiai neliktų trumpalaikiai [26].

Asmuo, ypač nepilnametis, kuriam teismo nuosprendžiu paskirta kriminalinė bausmė, neišvengiamai susiduria su tam tikromis problemomis, kurias vienas išspręsti dažnai yra nepajėgus, todėl socialinė rehabilitacija būtina tam, kad atkurtų tokių asmenų socialinius gebėjimus, ryšius su šeima, artimaisiais bei pačia visuomene, padėtų atsisakyti narkotinių, psichotropinių medžiagų, alkoholio vartojimo, pasirinkti darbą bei ugdyti tuos požiūrius ir įgūdžius, kurie, atlikus bausmę, geriausiai padėtų socialiai prisitaikyti visuomenėje. Taip pat veiksmingas nuteistųjų socialinės rehabilitacijos procesas, pasireiškiantis svarbiausių įgūdžių formavimo sąlygų sudarymu nuteistiesiems, socialinių, kultūrinių, dvasinių, ir kitų nuteistųjų poreikių tenkinimu, ypač svarbus bei reikšmingas nusikalstamumo prevencijoje. Be to, nuteistųjų viešaisiais darbais socialinė rehabilitacija užtikrintų šiuo metu nerealizuojamo BVK 8 straipsnio 2 dalyje nustatyto visuomenės dalyvavimo nuteistųjų pataisos procese principo įgyvendinimą. Manytina, kad bausmių vykdymo įstatyme derėtų įteisinti nuteistųjų viešaisiais darbais pataisos priemonę – socialinę rehabilitaciją, kuri padėtų viešųjų darbų bausme nuteistiesiems asmenims

spręsti asmenines ir socialines problemas (įsidarbinimo, gyvenamojo būsto, dokumentų tvarkymo, priklausomybės ligų ir kitas), suteiktų nuteistiesiems individualią moralinę paramą, teiktų socialinę pagalbą įvairiomis formomis (konsultuojant nuteistuosius, nukreipiant į įstaigas, įmones, organizacijas, teikiančias socialinę pagalbą, sveikatos priežiūros įstaigas, socialinės reabilitacijos įstaigas, teikiančias paslaugas asmenims, turintiems priklausomybę nuo psichoaktyvių medžiagų), taip pat teiktų kitą nuteistiesiems būtiną pagalbą asmeninės ir socialinės paramos klausimais.

Kaip jau buvo minėta, Lietuvoje viešieji darbai skiriami tik tuo atveju, jeigu nuteistasis sutinka. Darbai parenkami atsižvelgiant į nuteistojo pageidavimą. Nuteistojo pasirinkimas pareiškiamas laisva valia. Jeigu nuteistasis po nuosprendžio įsiteisėjimo nesutiks su viešųjų darbų skyrimu, jie bus pakeisti kita bausme – bauda arba areštu (BK 46 str. 8 d.). Analogiška situacija bus ir tuo atveju, jeigu nuteistasis vengs atlikti viešuosius darbus. Jau atliekant viešuosius darbus, taikoma papildoma sąlyga – nuteistasis turi būti bausmę vykdančios institucijos įspėtas (BK 46 str. 7 d.). Kaip matome, jei nuteistasis nesutinka arba vengia atlikti viešuosius darbus, jam numatomos vienodos sankcijos (pakeitimas viešųjų darbų bauda arba areštu), nors nuteistojo *atsisakymas* atlikti viešuosius darbus nėra jo *vengimas* atlikti šią bausmę. Tokiu atveju viena iš alternatyvų laisvės atėmimui, nustatytų Lietuvos baudžiamajame įstatyme, yra bauda. Jeigu nuteistasis neturės lėšų sumokėti baudos, bauda bus pakeista areštu, kurio esmė, kaip ir laisvės atėmimo bausmės, yra fizinis nuteistųjų izoliavimas nuo visuomenės. Taigi nuteistojo teisinė padėtis priklausys nuo jo materialinės padėties, o asmuo bus izoliuotas nuo visuomenės. Ir *Tokijo taisyklės*, ir *Europos bendruomeninių sankcijų ir priemonių taisyklės* bei *Europos bendruomeninių sankcijų ir priemonių taisyklių taikymo tobulinimo taisyklės* rekomenduoja, kad, kiek leidžia galimybės, būtų vengiama alternatyvios bausmės pakeitimo laisvės atėmimo bausme. Pavyzdžiui, *Tokijo taisyklėse* rekomenduojama, kad jei su laisvės atėmimu nesusijusi priemonė yra neveiksminga, neturėtų būti automatiškai taikomas laisvės atėmimas, todėl šios priemonės keitimo ir panaikinimo atvejais kompetentinga institucija turėtų nustatyti tinkamą alternatyvią, su laisvės atėmimu nesusijusią priemonę, o įkalinimo bausmė gali būti skiriama tik nesant kitų tinkamų alternatyvų (*Tokijo taisyklių 14.3., 14.4. taisyklės*). *Europos bendruomeninių sankcijų ir priemonių taisyklės* taip pat rekomenduoja įstatymuose nenumatyti automatiško bendruomenės sankcijos arba priemonės pakeitimo įkalinimu tuo atveju, jei nevykdoma kokia nors paskirta sąlyga arba įpareigojimas, o pakeitimas nebūtinai reiškia sprendimą skirti įkalinimą (*Europos bendruomeninių sankcijų ir priemonių taisyklių 10, 78, 82–86 taisyklės*). Įkalinimo bausmių skyrimo mažinimą ir alternatyvių priemonių skyrimo plėtrą rekomenduoja ir *Europos bendruomeninių sankcijų ir priemonių taisyklių taikymo tobulinimo taisyklės (6 taisyklė)*.

Teigtina, kad nuteistajam, atsisakiusiam arba vengiančiam atlikti viešųjų darbų bausmę, tikslingiau būtų viešuosius darbus pakeisti ne tik bauda arba areštu, bet ir kita laisvės atėmimui alternatyvia bausme, pavyzdžiui, laisvės apribojimu.

Nuteistiesiems viešaisiais darbais už dorą elgesį ir stropų darbą viešųjų darbų bausmę vykdančios institucijos pareigūnai gali skirti paskatinimo priemonę – padėką (BVK 45 str.). Paskatinimo priemonės paskyrimas nuteistojo viešaisiais darbais teisinės padėties nepakeičia. Jam nesuteikiamos jokios papildomos teisės ar lengvatos, tuo tarpu *Tokijo taisyklių 11.2 taisyklė* rekomenduoja, kad „gali būti sudarytos sąlygos, nutraukti taikomą priemonę, jei ji pažeidėjui turėjo teigiamos įtakos“. *Europos bendruomeninių sankcijų ir priemonių taisyklių 88 taisyklė* rekomenduoja, kad „sprendimus priimanti institucija taip pat turėtų galėti nutraukti sankcijos arba priemonės taikymą jai nepasibaigus, kai nustatoma, kad pažeidėjas laikėsi būtinų sąlygų ir įpareigojimų, ir atrodo, kad sankcijos arba priemonės tikslams pasiekti nebėra būtina jas taikyti“. Pagal Lietuvos baudžiamąjį įstatymą atleisti nuo viešųjų darbų bausmės prieš terminą galima tik dėl ligos (BK 76 str.), amnestijos (BK 78 str.) arba malonės (BK 79 str.). Nors Lietuvos baudžiamieji bei bausmių vykdymo įstatymai nenustatė viešųjų darbų bausmės termino sutrumpinimo, tai suprantama, nes viešieji darbai yra viena švelnesnių kriminalinių bausmių.

Pažymėtina tai, kad BK numatyta galimybė dėl objektyvių priežasčių atleisti nuteistąjį nuo viešųjų darbų bausmės ir paskirti baudžiamojo poveikio priemonę (BK 46 str. 5 d.). Objektyviomis priežastimis laikytini tokie atvejai, kai nuteistasis suserga sunkia arba ilgalaikė liga, tampa invalidu, moteris išeina nėštumo arba gimdymo atostogų ir pan. Pataisos inspekcijos teikimu teismas gali atleisti nuteistąjį nuo viešųjų darbų bausmės, paskirdamas BK IX skyriuje numatytą baudžiamojo poveikio priemonę. Baudžiamasis įstatymas nustato, kad baudžiamojo poveikio priemonės skiriamos pilnamečiui asmeniui, atleistam nuo baudžiamosios atsakomybės arba bausmės (BK 67 str. 2 d.). Taigi lieka neaiškūs tokie atvejai, kai dėl objektyvių priežasčių viešųjų darbų bausmės negali atlikti nepilnamečiui asmuo, nes BK XI skyriaus 82 str. 1 d. nustato, kad, nepilnamečiui, atleistam nuo baudžiamosios at-

sakomybės arba bausmės, skiriamos auklėjamojo poveikio priemonės. Diskutuotina, ar BK 46 straipsnio 5 dalyje nereiktų nustatyti, kad, jeigu nepilnametis dėl objektyvių priežasčių negali atlikti paskirtų viešųjų darbų bausmės, teismas gali atleisti jį nuo šios bausmės, paskirdamas BK 82 straipsnio 1 dalyje numatytą auklėjamojo poveikio priemonę.

Išvados ir pasiūlymai

1. Viešuosius darbus skatina taikyti tarptautiniai dokumentai, susiję su alternatyvomis laisvės atėmimui, todėl viešieji darbai, kaip laisvės atėmimo alternatyva, užsienio valstybėse yra populiarūs ir plačiai taikoma sankcija. Lietuvoje nenaudotas šios kriminalinės bausmės potencialas, nes Lietuvos baudžiamojo įstatymo specialiosios dalies sankcijose akivaizdžiai vyrauja laisvės atėmimas, o viešieji darbai numatyti tik atskirose sankcijose.

2. Manytina, kad derėtų reglamentuoti, kiek viešųjų darbų valandų nuteistasis turi išdirbti per dieną. Tai padėtų pataisos inspekcijoms veiksmingiau realizuoti šią kriminalinės bausmės rūšį bei atitiktų užsienio valstybių teisinį viešųjų darbų reglamentavimą bei patirtį.

3. Siūlytina tobulinti esamą viešųjų darbų teisinį reglamentavimą, nustatant galimybę apdrausti nuteistuosius, atliekančius viešuosius darbus, sveikatos draudimu bei nuo žalos, padarytos atliekant viešuosius darbus. Tai atitiktų Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacijas dėl viešųjų darbų realizavimo, taip pat užsienio valstybių patirtį realizuojant viešuosius darbus.

4. BVK 40 straipsnyje siūlytina įteisinti nuteistųjų viešaisiais darbais pataisos priemonę – socialinę rehabilitaciją. Tai ne tik atitiktų ir JTO, ir Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacijas dėl laisvės atėmimo alternatyvų įgyvendinimo bei užsienio valstybių patirtį šioje srityje, bet ir būtų reikšmingas žingsnis nusikalstamumo prevencijoje. Be to, tai užtikrintų visuomenės dalyvavimo nuteistųjų pataisos procese principo įgyvendinimą.

5. Siūlytina, kad nuteistajam, atsisakiusiam arba vengiančiam atlikti viešųjų darbų bausmę, ši bausmė būtų keičiama ne tik bauda arba areštu, bet ir laisvės apribojimu. Tam tikrais atvejais nuteistojų teisinė padėtis nepriklausytų nuo jo materialinės padėties, be to, tai atitiktų ir JTO, ir Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacijas, kad „įkalinimo bausmė gali būti skiriama tik nesant kitų tinkamų alternatyvų“.

6. Siekiant išvengti dviprasmiško baudžiamojo įstatymo interpretavimo, diskutuotina, ar BK 46 straipsnio 5 dalyje nereiktų nustatyti, kad jeigu nepilnametis dėl objektyvių priežasčių negali atlikti paskirtų viešųjų darbų bausmės, teismas gali jį atleisti nuo šios bausmės, paskirdamas BK 82 straipsnio 1 dalyje numatytą auklėjamojo poveikio priemonę.

LITERATŪRA

1. Общественные работы как альтернатива тюремному заключению. – Москва: Penal Reform International, 2000.
2. Хуторская Н. Б. Опыт применения общественных (обязательных) работ за рубежом. – Москва: Penal Reform International, 2001.
3. Орлов В. Н. Уголовное наказание в виде обязательных работ в современном зарубежном уголовном законодательстве // "Право", Труды юридического факультета СевКавГТУ. 2004 г.
4. Jungtinių Tautų Organizacijos 1990 m. Standartinės minimalios su laisvės atėmimu nesusijusių priemonių taisyklės. – <http://www.un.org/>
5. Europos Tarybos Ministrų Komiteto 1992 m. Rekomendacija Nr. R (92) 16 „Dėl Europos visuomeninių sankcijų ir priemonių taisyklių“. – <http://www.coe.int/>
6. Europos Tarybos Ministrų Komiteto 1999 m. Rekomendacija Nr. R (99) 22 „Dėl kalėjimų perpildymo ir kalėjimų populiacijos padidėjimo“. – <http://www.coe.int/>
7. Europos Tarybos Ministrų Komiteto 2000 m. Rekomendacija Rec (2000) 22 „Dėl Europos bendruomeninių sankcijų ir priemonių taisyklių taikymo tobulinimo“. – <http://www.coe.int/>
8. Antonius Maria van Kalmthout. "Si non solvit in opera", Bijdragen over de Geschiedenis en Ontwikkeling van Onbetaalde Arbeid als Strafsanctie, Nijmegen, 2001.
9. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas // Valstybės žinios. 2000. Nr. 89–2741.
10. Lietuvos Respublikos Baudžiamojo kodekso, patvirtinto 2000 m. rugsėjo 26 d. įstatymu Nr. VIII–1968, Baudžiamojo proceso kodekso, patvirtinto 2002 m. kovo 14 d. įstatymu Nr. IX–785, ir Bausmių vykdymo

- kodekso, patvirtinto 2002 m. birželio 27 d. įstatymu Nr. IX–994, įsigaliojimo ir įgyvendinimo tvarkos įstatymas Nr. IX–1162 (2002 10 29) // Valstybės žinios. 2002. Nr. 112–4970.
11. Nusikalstamumas ir teisėsaugos institucijų veikla. Statistikos departamentas. – Vilnius, 2004.
 12. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas // Valstybės žinios. 2002. Nr. 37–1341.
 13. Pažyma apie Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos Pataisos inspekcijų ir Pataisos inspekcijų skyriaus tarnybinės veiklos rezultatus per 2004 metus. – <http://www.kalejimudepartamentas.lt>
 14. Lietuvos Respublikos pagrindiniai įstatymai. – Vilnius: Saulužė, 1999.
 15. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija // Valstybės žinios. 2000. Nr. 96–3016.
 16. Уголовный кодекс Испании / Под ред. Н. Ф. Кузнецовой, Ф. М. Решетникова. – Москва: Зерцало, 2000.
 17. Уголовный кодекс Украины. – Москва: Зерцало, 2001.
 18. Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodeksas // Valstybės žinios. 2002. Nr. 73–3084.
 19. Lietuvos Respublikos darbo kodeksas // Valstybės žinios. 2002. Nr. 64–2569.
 20. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas „Dėl pavojingų darbų sąrašo patvirtinimo“ // Valstybės žinios. 2002. Nr. 87–3751.
 21. Lietuvos Respublikos sveikatos draudimo įstatymas // Valstybės žinios. 2002. Nr. 123–5512.
 22. Lietuvos Respublikos draudimo įstatymas // Valstybės žinios. 2003. Nr. 94–4246.
 23. Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas // Valstybės žinios. 2000. Nr. 74–2262.
 24. Уголовный кодекс Франции. – Москва: Зерцало, 2002.
 25. Исправительный закон Испании. – Санкт-Петербург. Юридический центр Пресс, 2002.
 26. Чербаков В. Обязательные (общественные) работы за рубежом. – Москва, 2004.

Public Works: Legal and Social Aspects

Doctoral Candidate Tomas Mackevičius
Mykolas Romeris University

Keywords: public works, probation, rehabilitation, resocialization, adaption, integration.

SUMMARY

In this article there is analysed an independent criminal punishment – public works, which was setup by the Penal Code and the Punishment Enforcement Code of Lithuanian Republic as alternative punishment to freedom deprivation punishment. Without looking into the process of historical development, it is made an attempt to overview the tendency of public works' spreading, to analyse the problems of public works' realisation and how to deal with them. There is compared Lithuanian legal regulations with international documents, which are related with alternative punishment as alternative to freedom deprivation punishment (United Nations Standard Minimum Rules for Non-Custodial Measures Adopted by General Assembly resolution 45/110 of 14 December 1990, Recommendation No. R (92) 16 of the Committee of Ministers to Member States on the European Rules on Community Sanctions and Measures Adopted by the Committee of Ministers on 19 October 1992 at the 482nd meeting of the Ministers' Deputies, Recommendation No. R (99) 22 of the Committee of Ministers to Member States Concerning Prison Overcrowding and Prison Population Inflation Adopted by the Committee of Ministers on 30 September 1999 at the 681st meeting of the Ministers' Deputies, Recommendation Rec (2000) 22 of the Committee of Ministers to Member States on Improving the Implementation of the European Rules on Community Sanctions and Measures Adopted by the Committee of Ministers on 29 November 2000 at the 731st meeting of the Ministers' Deputies). There is also looked over public works' legal regulations in foreign countries, an experience of public works implementation in Lithuania and abroad and, the most important, there had been given landmarks of public works institution improvement.

The article is based upon the documents of the United Nations and the Council of Europe, legal regulations and practice of public works in foreign countries, opinion and studies of foreign scientists and the other authors, the data of statistics and questioning of the officers of correctional inspections.